

Байкенжина К.А., доцент, заң ғылымдарының кандидаты

Рымбек А.С., магистрант

ТУРИСТІК ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚАТЫНАСТАР ТҮСІНІГІ

Құқық теориясындағы құқықтық қатынас деп адамдар, олардың ұжымдары, мемлекет органдары арасында қоғамдық байланыс түсініледі. Мұндай байланыс құқық негізінде туындайды және субъективті заң құқықтары мен оның қатысушыларының міндеттерінен көрінеді. Бұл байланыстың жеке сипаты бар және мемлекеттің мәжбүрлеу күшімен кепілдік беріледі. Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес жергілікті өзін-өзі басқару органдары мемлекеттік билік органдарының жүйесіне кірмейді, қарым-қатынас мінез-құлықтың жеке моделін қамтитын құқықтық феномен болып табылады, субъективті құқықтар мен міндеттер түрінде қоғамдық қатынастарға қатысушылардың мінез-құлқының үлгі-өлшемін белгілейді, сонадай қатынастардың бірі-туристік құқықтық қатынастар.

Заңнамада көзделген негіздер бойынша әр түрлі қоғамдық туристік қатынастар пайда болады, бар және тоқтатылады және заңнамада көзделген негіздер бойынша туристік қызмет түрлерін ұсынады

Туристік құқықтық қатынастарды туристік қызмет туралы заңнама нормалары қолданылатын тұлғалар шеңберін белгілейді; туризм субъектілері мінез-құлқының заңды құрылымын айқындайды, азаматтардың жорықтарын туризмге қамтамасыз етудің арнайы заң құралдарын, сондай-ақ осы құқықтарға сәйкес келетін туристік процеске өзге де қатысушылардың міндеттерін іске асыруға ықтимал келтіру шарттарын қалыптастырады. Туристік құқықтық қатынастар өзге құқықтық қатынастардан ерекшеленеді, бұл туристік құқықтық қатынастардың ерекше мақсаты ең алдымен адамның рухани және өзге де материалдық емес қажеттіліктерін қанағаттандыру болып табылады.

Мұндай қажеттіліктерге білім беру және мәдени деңгейін арттыруға, адам ағзасының қалыпты өмірі мен қызметін қолдауға (эмоционалдық жағдайды жақсарту, денсаулықты қалпына келтіру және нығайту және т.б.) деген қажеттілік жатады. Сонымен қатар, адамның дене, интеллектуалдық және адамгершілік қабілеттерін сақтау және дамыту ұлттық және халықаралық тұрғыдан өмір сүру сапасын жақсартып қана қоймай, адамның толық және үйлесімді дамуына мүмкіндік береді.

Туристік құқықтық қатынастардың ерекшелігі олардың кешенділігі, құқықтық қатынастар объектілерінің басым мүлдікті сипаты, жариялылығы, әлеуметтік маңыздылығы, сондай-ақ олардың негізінде туындайтын құқықтық нормаларды Конституциялық бекіту болып табылады. Туристік құқықтық қатынастардың маңызды мәні күрделі заңдық табиғат болып табылады. Туристік құқықтық қатынастар туризм саласындағы қоғамдық байланыстарға Конституциялық, еңбек, азаматтық, қаржылық, әкімшілік құқық, әлеуметтік қамсыздандыру құқығы, Халықаралық жеке құқық және басқалары ықпал етудің нәтижесі болып табылады.

Туризм саласындағы құқықтық қатынастар Конституциялық сипатқа ие. Бұл қарым — қатынастар ҚР АҚ және туристік қызмет туралы Заңның нормаларында ғана емес, сонымен қатар негізгі заңмен-ҚР Конституциясымен реттелген.[1] Туризм саласында қызмет көрсету бойынша құқықтық қатынастарға кірісе отырып, турист тек қана құқыққорғауға ғана емес, ҚР Конституциясымен кепілдік берілген және азаматтық құқықпен қорғалатын адамның демалыс пен бос уақыттарын, еркін жүріп-тұру және т. б. құқықтары бар. Өз кезегінде, міндетті тұлға адамның және азаматтың ажырамас құқықтарын, сондай-ақ туристің материалдық емес игіліктерін сақтауды ескере отырып, туризм саласында қызмет көрсету бойынша міндет атқарады.

Туризм саласындағы құқықтық қатынастардың жариялылығы туристік қызмет көрсету жөніндегі іс-әрекеттерді жасау жеке ғана емес, сондай-ақ жария мүддені де қанағаттандыратыны болып табылады. Жариялылық белгілерінің бірі-жария шарт өз кезегінде, міндетті тұлға адам мен азаматтың ажырамас

құқықтарын, сондай-ақ туристің материалдық емес игіліктерін сақтауды ескере отырып, туризм саласында қызмет көрсету бойынша міндет атқарады.

Туризм саласындағы құқықтық қатынастардың жариялылығы туристік қызмет көрсету жөніндегі іс-әрекеттерді жасау жеке ғана емес, сондай-ақ жария мүддені де қанағаттандыратыны болып табылады. Жариялылық белгілерінің бірі-көпшілік келісім-шарты негізінде:

-Қазақстан Республикасының туристік ресурстарын (табиғи, тарихи-мәдени, рекреациялық және т.б.) жіктеуді, бағалауды, қорғауды және пайдалануды ұйымдастыру және жүзеге асыру, оларды пайдалану тәртібін анықтау;

-туризмді ақпараттық қамтамасыз ету;

-туризм қауіпсіздігін қамтамасыз ету;

-әлеуметтік қамсыздандыруға, оның ішінде олардың санаториялық-курорттық емделуі мен демалысын ұйымдастыру жолымен мұқтаж азаматтарды мемлекеттік қолдауды жүзеге асыру;

-валюталық, кедендік реттеу, тіркеу есебі,

-визалық реттеу, туристердің Қазақстан Республикасының Мемлекеттік шекарасынан өтуін бақылау;

-туристердің уақытша болатын елдің (орындардың) қоршаған ортасын қорғау, халықтың санитарлық-эпидемиологиялық салауаттылығын қамтамасыз ету;

-зиянды өндірістік факторлардан туризм индустриясы қызметкерлерінің өмірі мен денсаулығын қорғау;

-Қазақстан Республикасының туризм саласындағы шет мемлекеттермен халықаралық ынтымақтастығын жүзеге асыру;

-негізінде көпшілік мүддесі бар басқа да қатынастар.

Жеке-құқықтық қатынастар құрамында:

-туристік индустрия субъектілерінің кәсіпкерлік және өзге де экономикалық қызметті жүзеге асыру процесінде, оның ішінде туристік өнімді қалыптастыру, өткізу және ілгерілету, туристік-рекреациялық қызметті жүзеге

-туризм саласындағы мемлекеттік құрылымдардың атқарушы-өкімдік органдары мен туристік индустрия субъектілері (олардың бірлестіктері) арасында);

-туризм саласындағы өңірлік туристік әкімшіліктер мен мемлекеттік құрылымдардың атқарушы-өкімдік органдары арасында;

-ұлттық және аймақтық туристік әкімшіліктердің, сондай-ақ туризм саласындағы мемлекеттік құрылымдардың атқарушы-өкімдік органдарының жұмыс істеуіне байланысты аппаратішілік (ұйымышілік) құқықтық қатынастар;

-субъектілері арасындағы туристік индустрия мен туристер арасындағы қарым-қатынастарды қоса басшылары ұйымдастырылған туристік топтар мен туристер;

-шетелдік инвестицияларды қоса алғанда, туристік индустрияның екі және одан да көп субъектілері арасында;

-туристік индустрия ұйымдарының жұмыс берушілері мен қызметкерлері арасында.

Келесі салаларда туристік құқықтың бірнеше институттарын бөлу ұсынылады:

-туризм саласындағы мемлекеттік басқару жүйесін ұйымдастыру, қызмет ету және дамыту;

-туристік қызметті жария ұйымдастыру;

- туризмді ақпараттық қамтамасыз ету;

- туристік өнімді қалыптастыру, жылжыту және сату;

- туризм саласындағы коммерциялық емес ұйымдардың жұмыс істеуі;

- туристік ресурстарды жіктеу, қорғау және ұтымды пайдалану;

- туризм қауіпсіздігі;

- туризм саласындағы халықаралық ынтымақтастық.

Іс жүргізу қатынастарының негізі-тәртіп реттейтін нормалар туризм саласындағы құқықтық қатынастардың пайда болуы, өзгеруі және тоқтатылуы. Іс жүргізу қатынастарының үлгісі туристік қызметтің қоршаған ортаға әсерін

бағалау, төтенше жағдайлар аймақтарын жариялау және басқалар бойынша құқықтық қатынастар болып табылады.

Құқықтық қатынастар мынадай элементтерден тұрады: құқықтық қатынастар субъектілері (туристік құқық субъектілері), объектілер, құқықтық қатынастардың мазмұны. Туристік құқық субъектілері (құқықтар мен міндеттерді тасымалдаушылар) құқықтық қатынастардың түріне қарай жеке тұлғалар (туристер өзге де қызмет көрсетуді тұтынушылар), кәсіпкерлік қызмет субъектілері, жария-құқықтық білім беру және олардың органдары (мемлекеттік билік не жергілікті өзін-өзі басқару органдары (мысалы, туристік қызметті ұйымдастыру процесінде, бұл жағдайда әңгіме туризм саласын мемлекеттік реттеуге байланысты қатынастар туралы болып отыр) болып табылады.

Жеке тұлғалар мемлекетпен заңды байланысын ескере отырып, Қазақстан азаматтарына, шетел азаматтарына, азаматтығы жоқ адамдарға бөлінеді. Қазақстан Республикасының азаматы- Қазақстан Республикасының азаматтығы жоқ адам. «Азаматтығы туралы» 2002 жылғы 31 мамырдағы № 62-ҚЗ заңның 3 — бабына сәйкес Қазақстан Республикасының азаматтығы-адамның Қазақстан Республикасының тұрақты құқықтық байланысы, олардың өзара құқықтары мен міндеттерінің жиынтығында көрініс табады. Шетелдік азамат- Қазақстан Республикасының азаматы болып табылмайтын тұлға

Азаматтығы жоқ адам — Қазақстан Республикасының азаматы болып табылмайтын және шет мемлекеттің азаматтығының бар екендігі туралы дәлелдері жоқ адам. Туристік қызмет туралы Заңға сәйкес Қазақстан Республикасының азаматы, шетелдік азамат және уақытша болатын елге (жерге) 24 сағаттан 6 айға дейінгі кезеңде ақылы қызметпен айналыспай, сауықтыру, танымдық, кәсіби-іскерлік, спорттық, діни және өзге де мақсаттарда келетін немесе кемінде бір түнеп жүретін азаматтығы жоқ адам турист болып табылады.

Айта кету керек, осыған ұқсас анықтама ТМД-ның кейбір мемлекеттерінің заңнамалық актілерінде, сондай-ақ 1994 жылғы 29 қазанда ТМД-ға қатысушы

мемлекеттердің Парламентаралық Ассамблеясы қабылдаған «Туризм туралы» ұсынымдық актіде бар. [3]

Онда турист деп елге, ел шегіндегі белгілі бір жерге немесе белгілі бір жердің шегіндегі нақты елді мекен 24 сағаттан алты айға дейінгі мерзімге уақытша келген, демалу үшін немесе іскерлік мақсатта саяхаттайтын және бұл ретте уақытша болатын жерде ақылы қызметпен айналыспайтын азамат түсініледі.

БҰҰ-ның Халықаралық Туризм және саяхат жөніндегі конференциясында (Рим, 21 тамыз-1993 ж.5 қыркүйек) туризмді дамыту бойынша жалпы қарарда («уақытша келуші», «турист» және «экскурсант») анықтамалар берілді, олар туризмнің әлемдік статистикасының негізін қалаушы санатына айналды [4]

Ал 1937 жылы Ұлттар Лигасының Сарапшылар комитеті туристерді 24 сағат немесе одан да көп уақыт бойы оның тұрақты тұратын елі болып табылмайтын елде саяхаттайтын әрбір тұлға ретінде анықтады.

Туризм саласындағы құқықтық қатынастардың өмір сүруінің маңызды сипаттамасы туристік құқық субъектілерінде құқық қабілеттілігі мен іс-әрекетке қабілеттілігінің болуы болып табылады. Осылайша, ҚР АҚ 17-бабына сәйкес, құқық қабілеттілігі бұл азаматтық құқықтарға ие болу және міндеттерді атқару қабілеті. Ол барлық азаматтарға тең дәрежеде танылады және азамат туған кезде туындайды және қайтыс болғанда жойылады [5]

Азаматтардың меншік құқығында мүлкі болуы мүмкін; мүлікті мұраға қалдыру; кәсіпкерлік және заңмен тыйым салынбаған кез келген өзге де қызметпен айналысу; заңды тұлғаларды дербес немесе басқа азаматтармен және заңды тұлғалармен бірлесіп құру; заңға қайшы келмейтін кез келген мәмілелер жасау және міндеттемелерге қатысу; тұрғылықты жерін таңдау; ғылым, әдебиет және өнер туындылары, өнертабыстар және зияткерлік қызметтің заңмен қорғалатын өзге де нәтижелері авторларының құқықтары болу.

Құқықтық қабілеттіліктен айырмашылығы, азаматтың әрекет қабілеттілігі- бұл өз әрекеттерімен азаматтық құқықтарды иелену және жүзеге асыру, өзі үшін азаматтық міндеттерді жасау және оларды орындау қабілеті. Балалар

туризмінің дамуына байланысты кәмелетке толмағандардың туризм саласындағы азаматтық іс-әрекетке қабілеттілігінің ерекшеліктеріне, атап айтқанда, 14 жастан 18 жасқа дейінгі тұлғаларға және 14 жасқа дейінгі тұлғаларға (жас балаларға) толығырақ тоқталайық.

Жас балаларға қатысты мәмілелерді олардың атынан ата-аналар, асырап алушылар немесе қорғаншылар жасайды. Алты жастан он төрт жасқа дейінгі жас балалар өз бетінше: ұсақ тұрмыстық мәмілелер; немесе үшінші тұлғаның келісімімен белгілі бір мақсат үшін немесе еркін билік ету үшін заңды өкіл берген қаражатқа билік ету жөніндегі мәмілелер жасай алады. Жас баланың мәмілелері бойынша, оның ішінде ол дербес жасаған мәмілелер бойынша мүліктік жауапкершілікті, егер міндеттеме олардың кінәсінен болмағанын дәлелдей алмаса, оның ата-аналары, асырап алушылары немесе қамқоршылары көтереді. Бұл адамдар заңға сәйкес жас балалар келтірген зиян үшін де жауап береді.

Он төрт жастан он сегіз жасқа дейінгі кәмелетке толмағандар заңда белгіленген мәмілелерді қоспағанда, өздерінің заңды өкілдерінің — ата-аналарының, асырап алушыларының немесе қамқоршысының жазбаша келісімімен мәмілелер жасайды. Мұндай кәмелетке толмағандар жасаған мәміле, сондай-ақ оны ата-анасы, асырап алушылары немесе қамқоршысы кейіннен жазбаша мақұлдағанда да жарамды.

Он төрт жастан он сегіз жасқа дейінгі кәмелетке толмағандар өздерінің заңдарға сәйкес жасаған мәмілелері бойынша мүліктік жауаптылықта болады. Олар келтірген зиян үшін мұндай кәмелетке толмағандар осы қылмыстық заңнамаға сәйкес жауапты болады. Балаларға немесе балалар топтарына туристік қызмет көрсету бойынша қызмет көрсетуге арналған шарттардың ерекшелігі ата-аналардың кәмелетке толмағандардың атынан жасасуы болып табылады. Осылайша, шарт тараптарының бірі екі субъектпен ұсынылған: біреуі ішінара әрекет қабілеттілігі бар бала, ал екіншісі- толық көлемде әрекет қабілеттілігі бар ата-ана.

Шарт негізінде бала туристік қызметтер кешенімен бірге саяхат жасай отырып, демалуға өз құқығын іске асырады, ал шарттан туындайтын негізгі міндеттер ата-анасына, ал белгілі бір жағдайларда өзге тұлғаларға да жүктеледі, мысалы, Қазақстан Республикасынан шығатын Қазақстан Республикасының кәмелетке толмаған азаматтарының өмірі мен денсаулығы үшін Қазақстан Республикасының аумағынан тыс жерлерде олардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау ата-аналарына, асырап алушыларына, қамқоршыларына немесе қорғаншыларына жүктеледі. Алайда, Қазақстан Республикасының кәмелетке толмаған азаматтарының топтары ата-аналарының, асырап алушыларының, қамқоршыларының немесе қорғаншыларының еріп жүруінсіз ұйымдасқан түрде кеткен кезде кәмелетке толмағандардың заңды өкілдерінің міндеттерін кететін топтардың басшылары көтереді.

Бала құқықтары туралы Конвенцияның (1989) 31-бабына сәйкес қатысушы мемлекеттер баланың демалу және бос уақыт өткізу құқығын таниды, сондай-ақ бос уақыт пен демалыс үшін тиісті және тең мүмкіндіктер беруге жәрдемдеседі. Бала құқықтарының негізгі кепілдіктері туралы Заңның 12 бабына сәйкес Қазақстан Республикасының мемлекеттік билік органдары, Қазақстан Республикасы субъектілерінің мемлекеттік билік органдары, жергілікті өзін-өзі басқару органдары өз құзыреті шегінде балалардың демалуға және сауықтыруға, қызметі балалардың демалуына және сауығуына бағытталған мекемелерді сақтау және дамыту құқықтарын қамтамасыз ету жөніндегі іс-шараларды жүзеге асырады. Өз кезегінде Қазақстан Республикасында бала құқықтарының кепілдігін жүзеге асыратын атқарушы биліктің органдары, Қазақстан Республикасы субъектілерінің атқарушы билік органдары балалар мен отбасылық демалысты ұйымдастыруға барынша жәрдемдесуі тиіс.

Жеке тұлғалар кәсіпкер ретінде туристік құқықтық қатынастарға түсе алады., яғни «азамат кәсіпкерлік қызметпен айналысуға құқылы заңды тұлға құрмай-ақ мемлекеттік тіркеуден өткен сәттен бастап дара кәсіпкер ретінде».

Қазақстан Республикасының АҚ 48-бабына сәйкес заңды тұлға болып оқшауланған мүлкі бар және ол бойынша жауап беретін ұйым танылады өз

атынан азаматтық құқықтарды иемденіп, жүзеге асыра алады және азаматтық міндеттерді атқара алады, сотта талапкер және жауапкер бола алады. Заңды тұлға ҚР АҚ көзделген ұйымдық-құқықтық нысандардың бірінде заңды тұлғалардың бірыңғай мемлекеттік тізілімінде тіркелуі тиіс.

Мемлекеттік тіркеуді атқарушы биліктің уәкілетті органы заңда көзделген тәртіппен жүзеге асырады. Заңды тұлғаларды мемлекеттік тіркеу туралы заңда мемлекеттік тіркеу деректері жалпы жұрттың танысуы үшін ашылған заңды тұлғалардың бірыңғай мемлекеттік тізіліміне енгізіледі.

Қызмет мақсаттары бойынша заңды тұлғалар коммерциялық және коммерциялық емес болып бөлінеді. Қазақстан Республикасының АҚ 50-бабы заңды тұлғалар өз қызметінің негізгі мақсаты ретінде пайда алуды көздейтін ұйымдар (коммерциялық ұйымдар) немесе осындай мақсат ретінде пайда табуы жоқ және алынған пайданы қатысушылар арасында бөлмейтін ұйымдар (коммерциялық емес ұйымдар) бола алатынын көрсетеді.

Тиісінше, коммерциялық емес ұйымның туристік индустрия саласында кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыруына осы қызметке қол жеткізу үшін осы ұйым құрылған мақсаттарға сәйкес келген жағдайда жол беріледі. Коммерциялық ұйымдар болып табылатын заңды тұлғалар шаруашылық серіктестіктер мен қоғамдардың, шаруа (фермер) қожалықтарының, шаруашылық серіктестіктерінің, өндірістік кооперативтердің, мемлекеттік және біртұтас кәсіпорындардың ұйымдық-құқықтық нысандарында құрылуы мүмкін.

Коммерциялық емес ұйымдардың ұйымдық-құқықтық нысандары Қазақстан Республикасының АҚ, «Коммерциялық емес ұйымдар туралы» 1996 жылғы 12 қаңтардағы № 7-Заңымен анықталған. Туризм саласында мұндай ұйымдар қызмет мақсаттарына қарай тұтыну кооперативтері, қоғамдық ұйымдар, қауымдастықтар (одақтар), мекемелер және т.б. нысанында құрылуы мүмкін:

а) коммерциялық емес ұйымдар (одақтар, қауымдастықтар) кәсіпкерлер үшін құрылған, өздерінің ортақ мүліктік мүдделерін кәсіпкерлік қызметін үйлестіру, сондай-ақ ұсыну және қорғау;

б) қызметі өз бетінше туризмді ұйымдастыруға және дамытуға жәрдемдесуге, халықты туризм саласында ағартуға, туристердің құқықтары мен мүдделерін қорғауға, туристік индустрия ұйымдарының қызметі туралы қоғамдық пікірді қалыптастыруға бағытталған туристердің коммерциялық емес ұйымдары (бірлестіктері) Туристік қызмет туралы Заңның 12-бабы)

в) қызметі туризм саласындағы әлеуметтік, қайырымдылық, мәдени, білім беру, ғылыми және басқарушылық мақсаттарға қол жеткізуге, азаматтардың рухани және өзге де материалдық емес қажеттіліктерін қанағаттандыруға, азаматтар мен ұйымдардың құқықтарын, заңды мүдделерін қорғауға, даулар мен жанжалдарды шешуге, заң көмегін, сондай-ақ өзге де қоғамдық игіліктерді (білім беру мекемелері, ғылыми ұйымдар және т.б.) көрсетуге бағытталған өзге де коммерциялық емес ұйымдар. [6]

Жеке мемлекеттік заңды қабылдау негізінде сатып алынатын арнайы әкімшілік-құқықтық мәртебеге мемлекеттік коорпорациялар ие. Олар туризм инфрақұрылымын дамыту, сондай-ақ туризм саласындағы мемлекеттік-жеке меншік әріптестік жобаларын іске асыру бойынша маңызды көпшілік функцияларды орындайды.

Туристік қызмет туралы заңда шығу туризмі саласындағы туроператорлардың арнайы бірлестігінің құқықтық мәртебесі белгіленгенін атап өту қажет. Осы бірлестікте шығу туризмі саласындағы туроператорлардың мүшелігі олардың осы саладағы қызметті жүзеге асыру шарттарының бірі болып табылады.

Көшпелі туризм саласындағы туроператорлардың бірлестігі ортақ мүліктік мүдделерін аумағында көшпелі туризм саласында туроператорлық қызметті жүзеге асыратын заңды тұлғалардың міндетті мүшелігі қағидатына негізделген бірыңғай жалпықазақстандық бірлестікті білдіретін коммерциялық емес ұйым болып табылады және туристік қызмет туралы Заңға сәйкес туристерге шұғыл көмек көрсету мақсатында әрекет етеді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1.ҚР Конституциясы. 30.08.1995ж. қабылданған, 21.03.2021ж. өзгерістермен

2. А.Е.Жансагимова. Қазақстан Республикасындағы туризмнің дамуын талдау . Астана. 2019.

3.ТМД- мемлекеттерінің Парламентаралық Ассамблеясы қабылдаған "Туризм туралы" 1994 жылғы 29 қазандағы ұсынымдық актісі

4. БҰҰ- ның «Туризмді дамыту бойынша» Халықаралық Туризм және саяхат жөніндегі конференциясында қабылдаған жалпы қарары (Рим, 21 тамыз-1993 ж.5 қыркүйек)

5. ҚР Азаматтық Кодексі.10.01.2020ж. толықтырулармен

6. «Коммерциялық емес ұйымдар туралы» 1996 жылғы 12 қаңтардағы № 7-Заңы